

Górnictwo niematerialne dziedzictwo kulturowe na szlakach dziedzictwa w kontekście dobrych i etycznych praktyk

Beata Piecha-van Schagen

beata.piecha@wp.pl

Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Sekcja Studiów nad Dziedzictwem i Pamięcią Kulturową

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-3196-2854>

Abstrakt

Rosnące zainteresowanie niematerialnym (po)industrialnym dziedzictwem kulturowym powoduje, że podejmowane są inicjatywy włączania go do istniejących oraz planowanych szlaków turystycznych. Wybrane obiekty materialnego dziedzictwa górnictwa zostały już ujęte w koncepcję szlaków turystyczno-kulturowych na poziomie europejskim i krajowym. Celem artykułu jest zbadanie czy dziedzictwo niematerialne, szczególnie związane z kultem św. Barbary oraz obchodami dnia św. Barbary (w Polsce Barbórki) można włączyć w struktury szlaków. Rosnąca popularność takich tras rodzi pytania o stosowanie dobrych praktyk związanych z zachowaniem i transferem elementów niematerialnego dziedzictwa przemysłowego. Analizując istniejące propozycje szlaków turystyczno-kulturowych można stwierdzić, że podporządkowanie niematerialnego dziedzictwa górnictwa turystyce wywołuje zastrzeżenia natury merytorycznej i etycznej. Dotyczy to przede wszystkim „interpretowania” dziedzictwa bez udziału depozytariuszy.

Słowa kluczowe: dziedzictwo, dobre praktyki, szlak kulturowy, górnictwo, szlaki dziedzictwa

Wprowadzenie

W 2025 roku w Polsce pojawiła się inicjatywa utworzenia Szlaku Polskich Tradycji. Stowarzyszenie Lokalna Organizacja Turystyczna „Szlak Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce” podjęło się realizacji pomysłu powstałego podczas spotkań w Spycimierzu koło Uniejowa w tamtejszym Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”. Zgodnie z zamysłem utworzono „wspólny szlak, który połączy ludzi i miejsca żywych tradycji w całej Polsce” [*Centrum Spycimierskie...*, dostęp: 22.06.2025]. Punktem odniesienia stał się element niematerialnego dziedzictwa kulturowego związany z obchodami katolickiej Uroczystości Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa (Bożego Ciała), a więc układanie dywanów kwiatowych dla procesji teoforycznej. Zwyczaj ten, ujęty w Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego w 2018 roku, a następnie, w 2021 roku, wpisany na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości (dalej: Lista reprezentatywna) prowadzoną przez UNESCO w oparciu o Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku (dalej: Konwencja), jest praktykowany w jednej miejscowości w województwie łódzkim.

W oparciu o inspirację tym elementem dziedzictwa powstaje ogólnopolski szlak kulturowy określany przez twórców jako „ogólnopolska mapa żywa tradycji”, dzięki

której turyści będą mogli doświadczyć dziedzictwa, w tym „porozmawiać z twórcami, wziąć udział w warsztatach, wydarzeniach, świętach i procesjach” [*Szlak polskich...*, dostęp: 22.06.2025]. Propagowanie tych założeń między innymi grupami depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa skłania do zastanowienia się, czy dają one możliwość wszystkim włączenia się w przedsięwzięcie bez uszczerbku dla elementu dziedzictwa. Ważna okaże się analiza ewentualnych naruszeń dobrych praktyk (głównie poszanowania depozytariuszy), ale także kwestii własności dziedzictwa i czerpania z niego wymiernych ekonomicznych korzyści. Ideę Szlaku zestawić należy z uwarunkowaniami, w jakich funkcjonuje niematerialne dziedzictwo industrialne i postindustrialne, głównie górnicze, w Polsce. Wybór ten jest zasadny nie tylko ze względu na specyficzną konstrukcję elementów (po)przemysłowych, ale także z powodu funkcjonujących w Europie szlaków kulturowych związanych z dziedzictwem górniczym.

Tekst będzie się opierał na analizie założeń szlaków kulturowych niematerialnego dziedzictwa i ich realizacji, a efektem stanie się ocena zasadności uczestnictwa górniczego dziedzictwa w spycimierskiej inicjatywie.

Dywany kwiatowe vs górnicze niematerialne dziedzictwo kulturowe na Górnym Śląsku

Element niematerialnego dziedzictwa praktykowany w Spycimierzu jest terytorialnie ściśle związany z miejscowością (co podkreśla nazwa elementu figurująca na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego) oraz jedną parafią katolicką Podwyższenia Krzyża Świętego. Sołectwo zamieszkuje około 300 osób, co sprawia, że stosunkowo niewielka grupa depozytariuszy, na ograniczonym terytorialnie obszarze nie tylko podtrzymuje żywotność swojego dziedzictwa (za pośrednictwem Parafialnego Stowarzyszenia „Spycimierskie Boże Ciało”), ale także w pełni kontroluje zarządzanie nim na potrzeby edukacji czy korzyści ekonomicznych. Sprzyja temu ukończona w 2024 roku inwestycja, jakim jest ośrodek kulturalno-edukacyjny Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” wzniesione dzięki środkom Unii Europejskiej i Gminie Uniejów, która zapewniła finansowanie własnego wkładu inwestycyjnego. Budynek został wyposażony w sale wystawowe i edukacyjne, w których, między innymi z pomocą technologii AR, doświadczenie elementu niematerialnego dziedzictwa nie będzie ograniczone do jednego dnia w roku. Tym samym możliwości turystycznego i komercyjnego wykorzystania elementu przez

społeczność depozytariuszy będzie znacznie większa, co z kolei spełni oczekiwania, jakie narodziły się po umieszczeniu w 2021 roku elementu *Flower carpets tradition for Corpus Christi processions (Tradycja dywanów kwiatowych na procesje Bożego Ciała)* na Liście reprezentatywnej. Podobny charakter – jednorazowego święta – ma element niematerialnego dziedzictwa górniczego, które oczekuje na wpis na ogóln światowy rejestr. Są to jednak jedyne punkty styczne.

Dziedzictwo niematerialne społeczności post(industrialnych) zostało dostrzeżone, udzielnictwione (heritagised) i legitymizowane [Bendix 2009, s. 263-266] w naszym kraju w 2018 roku. Biorąc pod uwagę datę ratyfikowania Konwencji UNESCO przez Polskę, rok 2013, nie można mówić o administracyjnych zaniechaniach czy zaniedbaniach, co często miało miejsce w przypadku zachowywania materialnego dziedzictwa przemysłowego. Uwzględniając w niniejszym tekście wyłącznie te elementy, które zostały autoryzowane przez UNESCO, należy podkreślić, że w pierwszym uwzględnionym w krajowym rejestrze jest *Barbórka górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku*. Na potrzeby wniosku depozytariuszy element zdefiniowano następująco: „Barbórka jest zwyczajem dorocznym, obyczajem świątecznym grupy zawodowej górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku praktykowanym od początku XIX wieku do chwili obecnej. Obchodzona 4 grudnia, w dniu wspomnienia świętej Barbary, wpisała się w przestrzeń kulturową górników dzięki przekazom pokoleniowemu i środowiskowemu. (...) Uczestnictwo w uroczystościach daje górnikom nie tylko poczucie wspólnoty, ale także godności zawodowej, Barbórka bowiem ma wymiar zarówno duchowy jak zawodowy. Charakteryzuje się więc silnymi walorami wspólnotowymi” [Wniosek o wpisanie „Barbórki...” 2018] Pierwotną inicjatywę podjętą przez pracowników ówczesnego Wydziału Kultury i Dziedzictwa Urzędu Miasta Zabrze przekazano do realizacji Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu. W efekcie kilkumiesięcznej pracy przygotowano wniosek o wpisanie Barbórki na Krajową Listę obejmujący jak najszerszą grupę depozytariuszy – górników węgla kamiennego – z obszaru Górnego Śląska znajdującego się w granicach państwa polskiego. Poza nimi we wniosku wymieniono także przedstawicieli: państwowych i prywatnych zakładów wydobywczych, branżowych związków zawodowych, lokalnego duchowieństwa, stowarzyszeń i organizacji, samorządów. Tym samym uwzględniono depozytariuszy reprezentujących zarówno środowisko czynnego górnictwa, jak i tych, którzy podtrzymują żywotność elementu w miejscach, w których przemysł został wygaszony.

W związku z ogólnoeuropejską polityką proekologiczną, zakładającą między innymi dekarbonizację, kopalnie głębinowe węgla kamiennego w Polsce zakończą wydobywanie najpóźniej w 2049 roku i tym samym, w drugiej połowie XXI wieku grupa ta będzie dominująca. Jednocześnie grupa zawodowa górników węgla kamiennego będzie ulegała zmniejszeniu, głównie z powodów naturalnych. W 2024 roku w kopalniach węgla kamiennego zatrudnionych było 74 000 osób, z czego ponad 57 000 to pracujący pod ziemią. Po uwzględnieniu pracowników dołowych kopalni Lubelski Węgiel „Bogdanka” (3700 osób), ujawnia się 53615 górników na Górnym Śląsku. Dla czynnych zawodowo naturalnymi przestrzeniami świętowania są: kopalnia, w obrębie której odbywają się uroczyste akademie barbórkowe oraz okołokopalniana wspólnota, do której zaliczyć należy także członków związków zawodowych, przedstawicieli władz lokalnych i samorządowych oraz górnicze rodziny. Tym samym dziedzictwo materialne i niematerialne funkcjonują razem, jako jeden fenomen, na co zwrócił uwagę między innymi Łukasz Gaweł [2016, s. 63; Pudelko 2017, s. 232]. Uroczystości barbórkowe współorganizowane przez kopalnie i spółki górnicze odbywają się więc w zakładach należących do: Polskiej Grupy Górniczej S.A. (KWK ROW w Rybniku, Rydułtowach i Radlinie, KWK „Ruda” w Rudzie Śląskiej, KWK „Piast-Ziemowit” w Bieruniu i Łędzinach, KWK „Bolesław Śmiały” w Łaziskach Górnych, KWK „Sośnica” w Gliwicach, KWK „Staszic-Wujek” w Katowicach, KWK „Mysłowice-Wesoła” w Mysłowicach), JSW S.A. (KWK „Borynia-Zofiówka-Bzie” w Jastrzębiu, KWK „Budryk” w Ornontowicach, KWK „Knurów-Szczygłowice” w Knurowie i Szczygłowicach, KWK „Pniówek” w Pawłowicach), Węglokoks Kraj (KWK „Bobrek” w Bytomiu; w likwidacji) oraz w kopalniach prywatnych inwestorów: Przedsiębiorstwie Górniczym „Silesia” Sp. z o.o. w Czechowicach-Dziedzicach i Zakładzie Górniczym „Siltech” Sp. z o.o. w Zabrzu. Holistycznie praktykowane dziedzictwo, z wyjątkiem mszy i nabożeństwa w kościołach, nie jest dostępne dla ogółu. Uroczyste akademie organizowane przez kopalnie i zarządzające nimi spółki dostępne są wyłącznie dla nagradzanych pracowników i zaproszonych gości. Identycznie wygląda kwestia karczm piwnych i biesiad.

W gminach, miastach, w których górnictwo węglowe zostało wygaszone, do grona depozytariuszy zaliczają się przede wszystkim byli oraz emerytowani pracownicy kopalń. Jest to silnie rozproszona społeczność, której liczebność trudno określić, jednak biorąc pod uwagę fakt, że w latach 60., 70., i 80. XX wieku na Górnym Śląsku wydobywanie węgla prowadzone było prawie w 50 kopalniach, może to być grupa licząca

około 60000 osób (w 1990 roku kopalniach pracowało 388000 osób). Byłych górników, aktywnie i oddolnie działających na rzecz niematerialnego dziedzictwa jest jednak znacznie mniej. Większość z nich tworzy nieformalne grupy górnicze nieposiadające osobowości prawne, co znacznie ogranicza zakres ich działalności, dlatego poszukują wsparcia w lokalnych samorządach, parafiach czy instytucjach kultury. Osobowość prawną posiadają z kolei orkiestry górnicze, co wynikało ze zmian finansowania aktywności społeczno-kulturalnej przez zakłady pracy w związku z restrukturyzacją górnictwa. Sprawia to, że w przypadku wspólnot pogórnich (lub pokopalnianych) mamy do czynienia z całkowicie odmiennymi uwarunkowaniami zarówno w zakresie podtrzymywania żywotności elementu, jak i świętowania Barbórki. Najbardziej widoczną zmianą jest brak uroczystości o charakterze zakładowym, związanych z przyznawaniem odznaczeń, odznak i szpad honorowych, a przełożenie akcentu na udział w nabożeństwie i zabawie o charakterze ludycznym (karczma piwna, biesiada). Warto podkreślić, że dostosowywanie dziedzictwa niematerialnego przez depozytariuszy do aktualnych warunków i potrzeb jest jego cechą idiomatyczną [Gawel 2013, s. 89; Pudęko 2017, s. 232]. W związku z likwidacją kopalń, wspólnoty te zmuszone są nie tylko dostosowywać przebieg święta, ale także odnaleźć przestrzeń, w której taka wspólnotowa aktywność będzie mogła się odbywać. Do początku lat 2000 zabytkowa architektoniczna tkanka pokopalniana była wyburzana, a tereny niwelowane, część budynków (głównie biurowych) zachowywano. W minionych 20 latach świadomość społeczna oraz odpowiedzialność samorządów, jak i władz centralnych w kraju znacząco się zmieniła, dzięki czemu skala anihilacji dziedzictwa materialnego jest znacznie mniejsza, jednak żaden z zachowanych obiektów nie został udostępniony depozytariuszom. Budynkom nadaje się nowe funkcje, niezwiązane z dziedzictwem górniczym, choć w kilku przypadkach utworzono instytucje kultury takiemu dziedzictwu poświęcone, choć w różnym stopniu. Są to przede wszystkim: Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, Zabytkowy Kompleks Szyb „Maciej” w Zabrzu, Zabytkowa Kopalnia „Ignacy” w Rybniku, Wieże KWK „Polska” przy Centrum Kultury Śląskiej w Świętochłowicach, Park Tradycji Siemianowickiego Centrum Kultury, Instytut Dziedzictwa i Dialogu „Łaźnia Moszczenica” w Jastrzębiu-Zdroju. Instytucje takie jak Muzeum Śląskie w Katowicach czy Biblioteka publiczna w Pszowie funkcjonują co prawda w budynkach pokopalnianych, jednak zostały one adaptowane na potrzeby kulturalne niezwiązane z dziedzictwem górniczym. Spośród wymienionych powyżej, jedynie instytucje rybnicka i siemianowicka służą grupom

depozytariuszy wsparciem lokalowym, a Kopalnia „Ignacy” także organizacyjnym w kontekście świętowania Barbórki. Powoduje to, że, w większości przypadków, utworzone oddolnie grupy górnicze nie posiadają stałej siedziby, stałego miejsca spotkań. Fakt ten znacząco utrudnia im interpretowanie własnego dziedzictwa i dostosowywania go na potrzeby edukacji, transferu środowiskowego czy czerpania wymiernych korzyści z potencjału turystycznego.

Czy Barbórka może i powinna znaleźć się na Szlaku Polskich Tradycji?

Twórcy Szlaku Polskich Tradycji deklarują, że idea ta została zrealizowana z myślą o elementach niematerialnego dziedzictwa kulturowego, „które często kultywowane [jest – BPS] w rozproszonych, małych społecznościach – bez zaplecza instytucjonalnego i narzędzi promocji” [*Szlak polskich...*, dostęp: 22.06.2025]. Wydaje się więc, że jest to inicjatywa skrojona na miarę społeczności Barbórkowego dziedzictwa, małych i rozproszonych. Jednakże ewentualni chętni napotkają na pierwszą przeszkodę już w procesie podejmowania decyzji o przystąpieniu do szlaku. Zgodnie ze *Statutem* Stowarzyszenia o członkostwo zwyczajne wystąpić mogą: „jednostki samorządu terytorialnego, na których terenie kultywowane są elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego; organizacje i instytucje realizujące zadania zbieżne z celami Organizacji; obywatele Polski i cudzoziemcy mający pełną zdolność do czynności prawnych i niepozbawionych praw publicznych, po zgłoszeniu w formie pisemnej woli wstąpienia popartą deklaracją dwóch członków wprowadzających, będących członkami Organizacji” [*Szlak Polskich...*, dostęp: 27.06.2025,]. Biorąc pod uwagę omówioną powyżej strukturę grona depozytariuszy górniczego dziedzictwa niematerialnego (z wyłączeniem orkiestr górniczych, które cieszą się wsparciem Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu), niemal żadna z istniejących grup, ani górnicze wspólnoty okołokopalniane nie mogą zgłosić akcesu do Szlaku Polskich Tradycji. Ani spółki, ani same zakłady nie mogą zostać zdefiniowane jako organizacje czy instytucje, z kolei oddolnie ukształtowane grupy, aktywnie działające na rzecz niematerialnego dziedzictwa, w większości nie mają statusu organizacji (w tym przypadku byłyby to stowarzyszenia i fundacje), co ujęto w tabeli 1.

Tab. 1. Zestawienie grup górniczych biorących udział w przygotowaniu wniosku o wpisanie „Saint Babrara’s celebrations and traditions of miners” / „Barbórki i tradycji górniczych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości z terenu Górnego Śląska

Lp.	Nazwa grupy	Status prawny	Siedziba
1.	Społeczny Komitet Organizacyjny Pochodu Barbórkowego w Biskupicach (Zabrze)	grupa prywatna	brak
2.	Grupa Najwierniejszych Gwarków Zlikwidowanej Kopalni „Żory” (Żory)	grupa prywatna	brak
3.	Stowarzyszenie Zabytkowej Kopalni „Ignacy” (Rybnik)	stowarzyszenie rejestrowane	Zabytkowa Kopalnia „Ignacy”
4.	Grupa Górników Kopalni „Andaluzja” w Piekarach Śląskich – Brzozowicach-Kamieniu	grupa prywatna	salka parafialna
5.	Klub Górników przy parafii NMP Jasnogórskiej w Orzechu	grupa prywatna	brak
6.	Brać Górnicza z „Anny” (Pszów)	grupa prywatna	brak
7.	Grupa Górnicza przy Parafii św. Wojciecha w Radzionkowie	grupa prywatna	salka parafialna
8.	Klub Emerytów Górniczych w Radzionkowie	grupa prywatna	Skansen górniczy w Radzionkowie
9.	Grupa Górnicza „Gwarek” przy Parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Zabrze-Rokitnicy	grupa prywatna	salka parafialna
10.	Koło Seniora „Ignacy” przy zabytkowej kopalni „Ignacy”	grupa prywatna	Zabytkowa Kopalnia „Ignacy”
11.	Brać Górnicza z Bytomia-Stolarzowic	grupa prywatna	salka parafialna
12.	Klub Górników w Bobrownikach Śląskich	grupa prywatna	salka parafialna
13.	Fundacja Kopalń Zlikwidowanych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym	fundacja rejestrowana	budynek prywatny

Źródło: opracowanie własne [Wniosek o wpisanie „Saint Barbara’s...” 2023]

Jedyną możliwością znalezienia się na Szlaku dla wskazanych 11 prywatnych grup byłoby uzyskanie osobowości prawnej, a więc zawiązania stowarzyszeń lub utworzenia fundacji. To wiązałoby się z koniecznością prowadzenia pracy administracyjnej takich podmiotów, na co z kolei grupy te nie mają warunków zarówno lokalowych, jak i organizacyjnych. Pewnym rozwiązaniem mogłoby być wsparcie lokalnych samorządów, co zostało przewidziane przez autora *Statutu*, jednak kwestia opłacania

składki członkowskiej przez niweluje to rozwiązanie. Wydatkowanie środków publicznych na cele prywatne (bo takim byłoby opłacenie składki) jest, jak wiadomo niedopuszczalne, a biorąc pod uwagę jej wysokość, nieprawdopodobne. O ile w przypadku stowarzyszeń i fundacji, instytucji kultury jest to kwota 240,00 złotych za 2025 rok, to w przypadku miast takich jak Zabrze (172360 mieszkańców) byłaby to kwota 3900,00 złotych, w przypadku Bytomia 2900,00 złotych przy 149000 mieszkańców [*Szlak Polskich...*, dostęp: 27.06.2025]. Oczywiście problem nie tkwi w kwocie, jaką dany samorząd musiałby wydać, aby jedna lub dwie grupy znalazły się na Szlaku Polskich Tradycji, a raczej o wytworzenie się postawy „płacę więc wymagam” ze strony samorządów. Sytuacja taka naruszałaby niezależność i integralność grup, co było obiektem zainteresowania ze strony twórców Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku [*UNESCO...*, Art. 1, b; Art. 15, dostęp: 25.06.2025]. Na podstawie doświadczenia dwóch grup depozytariuszy można stwierdzić, że takie sytuacje nie należą do odosobnionych. W latach 2017-2019 grupa Brac Górnicza z Bytomia-Stolarzowic obchodziła uroczystości Barbórkowe na terenie parafii pod wezwaniem Chrystusa Króla. Koszty stypendium mszalnego, udziału górniczej orkiestry dętej oraz poczęstunku biesiadnego były częściowo pokrywane ze środków Miasta Bytom, w samej Barbórce udział wzięli przedstawiciele władzy samorządowej. Ikonosferę towarzyszącą parafialnemu świętu wzbogacały roll-upy z logo miasta i wizerunkiem prezydenta. W efekcie tego nadużycia w grupie nastąpił rozłam i górnicza większość obchodzi Barbórkę niezależnie wyłącznie dzięki własnym środkom finansowym¹. W tym przypadku siła działania oddolnego uchroniła to bardzo lokalne niematerialne dziedzictwo kulturowe przed naciskami politycznymi i próbami przejęcia kontroli nad jego walorami symbolicznymi. Takie działanie zaistniało w Piekarach Śląskich. 25 października 2024 roku w Zespole Szkół nr 1 otwarto wyremontowaną i odświeżoną Izbę Pamięci KWK „Andaluzja”, jednak pierwotnie miejsce to powstało z inicjatywy Dyrekcji istniejącej jeszcze wówczas kopalni. Jak wskazują opiekunowie miejsca, poza makietą zakładu „wystawa została uzupełniona o dary przekazane przez mieszkańców i byłych pracowników kopalni oraz ZS1, w zbiorce zorganizowanej przez współtwórców i opiekunów Izby: Małgorzatę Mzyk-Poradę oraz Tomasza Walaszka. Do Izby przekazano m.in. pięć mundurów górniczych

¹ Grupa depozytariuszy z Bytomia-Stolarzowic uczestniczyła w pracach nad przygotowaniem wniosku o wpisanie *Barbórki górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku* na Listę krajową. Prowadzone wówczas działania dokumentacyjne przez autorkę artykułu dały możliwość obserwowania konfliktu i jego rozwiązania.

z odznaczeniami (w tym dwa należące do dozoru górniczego), wiele unikatowych zdjęć kopalni oraz szkoły z ostatnich 50 lat, lampy górnicze, szable, kilofki, bardy, kufle z karczm piwnych, przypinki, czaka, kartki żywnościowe itp. Przekazano również liczne publikacje, monografie oraz wycinki prasowe dotyczące »Andy« [zs-1..., dostęp: 24.06.2025]. Wspomniany remont Izby był możliwy dzięki środkom pozyskanym przez Miasto w ramach Budżetu obywatelskiego, a więc ze środków publicznych i dzięki zaangażowaniu lokalnej społeczności, mieszkańcy przekazali eksponaty. Opiekunowie Izby współpracują z depozytariuszami, byłymi pracownikami kopalni „Andaluzja”, którzy angażowali się w zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa od czasu likwidacji zakładu, jednak, jak wskazali liderzy grupy, nie czują się oni „u siebie”². Pierwotny zryw partycypacyjny nie znalazł kontynuacji i byli górnicy, aktywnie działający dla swojego dziedzictwa nie mają żadnego wpływu na działalność Izby, ani nie jest ona miejscem zakotwiczenia. Choć istnieją samorządy działające dla i z pożytkiem dla niematerialnego dziedzictwa górniczego (Radzionków, Rybnik), należy podkreślić, że dotychczasowe doświadczenia górników w zakresie działań podtrzymujących ich tożsamość, nie należą do pozytywnych. Likwidacja kopalń wpłynęła nie tylko na konieczność zmiany miejsca zatrudnienia lub przejścia na emeryturę, ale także zmiany stylu życia. W tego typu społecznościach, w których praca jest powiązana z tożsamością, funkcjonuje wiele osób, które odczuwają silny imperatyw transferu tradycji i podtrzymywania żywotności zachowań kulturowych [Wray 2011, s. 110-117]. Zależność ta winna być, zgodnie z duchem Konwencji z 2003 roku, szanowana, a nie wykorzystywana.

Górnice niematerialne dziedzictwo kulturowe mogłoby zatem być używane przez grupy interesów (na przykład samorządy) w celu podnoszenia atrakcyjności turystycznej. Taki jest *notabene* główny cel Stowarzyszenia tworzącego Szlak Polskich Tradycji – „rozwój turystyki w Polsce poprzez wzbogacenie oferty o zasoby niematerialnego dziedzictwa kulturowego” [Szlak Polskich..., dostęp: 27.06.2025]. Z kolei na stronie internetowej Stowarzyszenia cel został sformułowany inaczej – jako działalność ukierunkowana: „na promocję dziedzictwa niematerialnego w ramach turystyki kulturowej w całej Polsce” [Szlak Polskich..., dostęp: 22.06.2025]. Zgodnie z porządkiem prawnym *Statut* jako dokument określający cele, zadania, metody i pola

² Wypowiedź E. Świerca, lidera grupy zarejestrowana 10.01.2025 r. w ramach badań w projekcie „Rola Kościoła i inicjatyw lokalnych w gromadzeniu narodowego dziedzictwa węgla kamiennego” realizowanym przez Uniwersytet Śląski w Katowicach w wyniku dofinansowania ze środków budżetu państwa (nr projektu NdS-II/SP/0082/2024/01).

działania organizacji jest wiążący dla zdefiniowania funkcjonowania dziedzictwa w działalności Szlaku. Instrumentalny wydźwięk dokumentu stoi w całkowitej sprzeczności z Konwencją w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, choć przywoływany powyżej pierwszy cel Stowarzyszenia zawiera definicję dziedzictwa niematerialnego zaczerpniętą z Konwencji: „Przez niematerialne dziedzictwo rozumiemy: tradycje i przekazy ustne, sztuki widowiskowe, tradycje muzyczne, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata, umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym” [Statut..., roz. II, § 1, pkt 1, dostęp: 27.06.2024]. Działalność Stowarzyszenia wpisuje się w silnie zarysowane już zjawisko „turystyfikacji” (*touristification*) dziedzictwa przemysłowego. Przyjmowane odgórnie (*top-down*) strategie wiążące turystykę z ekonomią stały się na Górnym Śląsku fetyszem sprawiedliwej transformacji i wspierania rozwoju regionu w erze po-przemysłu [Berger, Pickering 2018, s. 228]. Instytucje kultury usadowione w miejscach pogórnicznych chętnie wykorzystują *pyrlik i żelosko*³ w promocji swojej działalności, która dla grup depozytariuszy wiąże się często z utratą miejsca pamiętania (*lieu de mémoire*) o zakładzie pracy, zdeterminował ich tożsamość [Piecha-van Schagen 2016, s. 61-72].

Nie bez wpływu na negatywną ocenę włączenia obchodów Barbórki do idei Szlaku Polskich Tradycji ma także przebieg samych uroczystości 4 grudnia, które miałyby stać się przedmiotem turystycznej ciekawości. Jak wspomniano powyżej, jedynie część obchodów barbórkowych dostępnych jest dla szerokiej społeczności. Do nich zaliczają się poranne przemarsze orkiestr górniczych połączone z wykonaniem piosenek górniczych pod gołym niebem, co jest komunistyczną, kolonizacyjną adaptacją uroczystego przemarszu załogi z kopalni do kościoła [Piecha-van Schagen 2017, s. 340-342], obecnie o silnie zróżnicowanej skali ze względu na finansowanie orkiestr. Same przemarsze załóg, na zasadzie kulturowej homeostazy, zostały przywrócone pod naciskiem robotników w 1980 roku, a od 1989 roku stały się częścią Barbórki w wielu zakładach. Od 2020 roku notuje się jednak utratę popularności tego zwyczaju, na co miała wpływ pandemia COVID-19, ale przede wszystkim zostało to spowodowane zarówno zamykaniem, jak i konsolidowaniem kopalń⁴. Turyści mogą

³ Pyrlik i żelosko, śl. - godło górnicze, kupła, przedstawiające skrzyżowane ręczne narzędzia górnicze perlik i żelazko.

⁴ W związku z przygotowaniem filmu stanowiącego załącznik do wniosku o wpisanie *Saint Barbara's celebrations and traditions of miners / Barbórki i tradycji górniczych* na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości koordynatorka skierowała zapytanie do Polskiej Grupy Górniczej o miejsca organizacji przemarszu w celu jego rejestracji audio-video. Spółka

aktywnie uczestniczyć w mszach w kościołach katolickich i nabożeństwach górniczych w kościołach ewangelickich, jednak uroczystości o charakterze branżowym, jak i ludycznym z reguły odbywają się w zamkniętych, przeważnie męskich, gronach⁵. Pewne jest, że i ta część elementu barbórkowego dziedzictwa ulegnie zmianom ze względu na brak możliwości transferu międzypokoleniowego, co wynika bezpośrednio z faktu wygaszania górnictwa węgla kamiennego w Polsce. Sytuacja ta zmusza poszukiwanie innych dróg transferu, przede wszystkim środowiskowego. Biorąc pod uwagę doświadczenia depozytariuszy górniczego dziedzictwa z Francji, Austrii, Luxemburga czy Włoch, kontrolowane rozlanie dziedzictwa na nie-górników i edukacyjne podkreślanie jego tożsamościowego znaczenia może stać się jedynym ze sposobów podtrzymania jego żywotności. Zagwarantuje także udział w żywym dziedzictwie oraz jego ochronę zgodnie z Konwencją w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa z 2003 roku. Według dokumentu działania ochraniające polegają na: zapewnieniu przetrwania dziedzictwa, jego identyfikacji, dokumentowaniu, badaniu, zachowaniu, zabezpieczaniu, promowaniu, wzmacnianiu i przekazywaniu, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa [UNESCO..., 3, Art. 2, pkt 3; dostęp: 25.06.2025].

Włączone do procesu ochrony promowanie górniczego materialnego dziedzictwa bardzo często jest interpretowane jako zachęta do jego „turystyfikacji” i powód do nadmiernej estetyzacji obiektów pogórniczych wytwarzając w ten sposób lukę między prawdziwą przeszłością XIX-wiecznej maszyny, budynku, a planowanym i projektowanym dziedzictwem dla turystów XXI wieku. Realia te rodzą z kolei kolejne pytanie, czy procesy takie (estetyzacja, projektowanie i planowanie dziedzictwa) nie zostaną wdrożone w ochronę dziedzictwa niematerialnego powiązanego z turystyką, między innymi w ramach Szlaku Polskich Tradycji. Mogą one stanowić zagrożenie dla naturalnej zamienialności dziedzictwa przez depozytariuszy, w tym wykorzystywania „grubego” górniczego humoru, którego odbiorcami nie powinny być osoby poniżej 18. roku życia. Ewentualnie wdrożona autocenzura w imię estetyzacji języka stanowi zagrożenie dla dziedzictwa niematerialnego autoryzowanego przez UNESCO. Można sobie jedynie wyobrazić, że naciski na takie zmiany dla dobra turystów byłyby częste,

zaproponowała trzy lokalizacje, między innymi w Rudzie Śląskiej. Przemarsz zorganizowany przez Zakład Górniczy „Siltech” odbył się także w Zabrze-Biskupicach.

⁵ Wyjątek stanowią górnicze biesiady, w których uczestniczą także małżonkowie.

gdyż trzeba uwzględnić wizję przyszłości górnośląskiego górniczego dziedzictwa, która jest już teraźniejszością na przykład w Nord-Pas-de-Calais, a więc dziedzictwa bez depozytariuszy.

Problem z niematerialnym górniczym dziedzictwem

Ujęcie elementu niematerialnego dziedzictwa, jakim są obchody Barbórki w przebieg szlaku turystycznego, może budzić wątpliwości, choć materialne dziedzictwo przemysłowe znalazło miejsce na turystycznej mapie Europy. Pierwsze działania w tym kierunku podjęto w Zagłębiu Ruhry [Hems, Blickley 2006, s. 119-120], a następnie, w efekcie współpracy między ośrodkami popoprzemysłowymi w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Królestwie Niderlandów, w 2001 roku utworzono European Route of Industrial Heritage, ERIH (Europejski Szlak Dziedzictwa Przemysłowego) [ERIH *net...*, dostęp: 29.06.2025], a przyjęte cele ujęto w Deklaracji z Duisburga⁶. W 2014 roku, w efekcie pozyskania finansowania ze środków europejskich, ERIH stał się częścią inicjatywy Culture Route of the Council of Europe (Europejskich Szlaków Kulturowych). Spośród 2400 obiektów dziedzictwa przemysłowego wiele reprezentuje dziedzictwo górnicze. Wstęp do obiektów w większości jest płatny, a instytucje i ich organizatorzy czerpią zyski z aktywności turystycznej. Polskim odpowiednikiem ERIH jest Szlak Zabytków Techniki województwa śląskiego utworzony w 2005 roku „jako sieciowy produkt turystyczny obszaru stanowi tzw. »unikalną propozycją sprzedaży« województwa śląskiego na rynku regionalnych ofert turystycznych” [Zabytki techniki..., dostęp: 27.06.2025].

Wśród europejskich szlaków kulturowych znajdują się także nowe założenia, związane tematycznie z górnictwem i ze świętą Barbarą, co zbliża, przynajmniej teoretycznie, do obchodów Barbórki. Pierwszą trasę wytyczono na Sardynii. W 2001 roku na wyspie utworzono Parco Geominerario Storico Ambientale della Sardegna (Historyczno-Naturalny Górniczy Geopark na Sardynii), a w celu zwiększenia zainteresowania parkiem, przyciągnięcia młodzieży oraz zachowania pamięci o górniczej przeszłości Sardynii [National Geographic..., dostęp: 24.06.2025], co jest zgodne z ideą szlaków dziedzictwa [Gaweł 2011, s. 71-72]. Powstałemu w ten sposób oznaczonemu szlakowi, składającemu się z 30 odcinków, nadano nazwę Cammino Minerario di Santa Barbara (Szlak Górniczy Świętej Barbary), a identyfikacja wizualna

⁶ ERIH nie posiada wytyczonego szlaku ze względu na zbyt duże odległości między obiektami dziedzictwa.

zawiera jeden z atrybutów świętej Barbary – wieżę. Staraniem zarządu sardyńskiego Szlaku powstała European Mining Routes of Saint Barbara Federation (Federacja Europejskich Szlaków Górniczych Świętej Barbary). Cel jej ukonstytuowania sformułowano następująco: „Nacisk kładziony jest na historię górnictwa zaproponowaną na nowo poprzez szlak turystyczno-kulturowy, który łączy najważniejsze lokacje górnicze w Europie oraz poszczególne lokalne trasy, które wyznaczały etapy ewolucji cywilizacji, w celu przekazania pamięci następnym pokoleniom, angażując społeczności żyjące na włączonych obszarach i przyciągając nowe strumienie turystów, jak i odwiedzających, aby poprowadzić ich do odkrycia największego dziedzictwa archeologii przemysłowej (materialnej i niematerialnej) w historii ludzkości” [*Mines.b...*, dostęp: 27.06.2025]. W zadania podtrzymywania pamięci o górnictwie, edukowania, rozwoju zrównoważonej turystyki kulturowej włączyły się trasy turystyczne w Belgii (muzeum górnictwa Le Bois du Cazier) oraz szlak „La Boucle Noire GR 412”, w Hiszpanii (muzeum górnictwa w Andorra-Sierra de Arcos), we Francji (rządowa agencja Mission Bassin Minier w zagłębiu węglowym Nord-Pas-de-Calais Mining Basin), w Słowenii (Center za upravljanje z dediščino živega srebra w Idrija), w Słowacji „Barborská cesta” w okolicach Bańskiej Bystrzycy, w Portugalii (zarządzana przez lokalny samorząd) „Aljustrel tem uma mina”. Wszystkie oferują eksplorację historii górnictwa, dziedzictwa geologicznego, archeologicznego oraz krajobrazowego, a trzy z wymienionych w nazwie pokazują związek górnictwa ze świętą Barbarą (szlak słowacki składa się 29 lokalizacji, co ma nawiązywać do wieku górniczej patronki).

Szlaki górniczego dziedzictwa, z natury rzeczy, opierają się na dziedzictwie materialnym, jednak niektóre z nich stwarzają okazję, aby podglądać również górnicze tradycje, w tym uroczystości związane (w różnym stopniu) ze świętą Barbarą. Nie zmienia to faktu, że górnicze dziedzictwo niematerialne nie posiada stałego miejsca „zakotwiczenia” w obrębie istniejących tras, choć coraz częściej mówi się o współistnieniu materialnego i niematerialnego dziedzictwa. Co więcej, w przypadku tradycji górniczych oraz obchodów Barbórki związek ten jest dosyć ścisły. Naturalnym habitatem Barbórki jest przecież miejsce stworzone przez kopalnię – kościół – karczmę (restaurację, salkę parafialną, bar). Zatem każdy inicjator stanie przed wyzwaniem – jak pokazać niematerialne dziedzictwo, które dzieje się w ograniczonym czasie, w ograniczonej przestrzeni i raz w roku. Jednym z rozwiązań może być stworzenie miejsca (instytucji), którego rolą będzie dokumentowanie, edukowanie i promowanie

elementu. Z takiej opcji skorzystano w Spycimierzu, w którym utworzono Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” – „ośrodek kulturalno-edukacyjno-muzealny, który ma na celu przedstawienie historii i dziedzictwa kulturowego, jakim jest tradycja układania kwiatowych dywanów na procesję Bożego Ciała” [*Centrum Spycimierskie...*, dostęp: 22.06.2025]. Znajdująca się tam ekspozycja nie tylko prowadzi narrację związaną z polskim dziedzictwem kulturowym ujętym na Liście reprezentatywnej, ale także z historią wsi, co wybrzmiewa także w komentarzach zwiedzających (użytkownik AdamKibic1234 określił, że jest to „ciekawe muzeum Historii Spycimierza” [*Google...*, dostęp: 29.06.2025]). Z oczywistych względów w Centrum nie można doświadczyć żywego dziedzictwa, a właśnie kontakt z takim elementem jest podstawowym założeniem Konwencji z 2003 roku. Problem ten zauważyła Mounir Bouchenaki w wykładzie inauguracyjnym 14 Zgromadzenia Generalnego ICOMOS i Sympozjum Naukowego: „ochrona dziedzictwa niematerialnego wymaga jego »przetłumaczenia« z formy ustnej na jakąś formę materialną, na przykład archiwa, inwentarze, muzea i nagrania dźwiękowe lub filmowe. Chociaż można to uznać za »zamrożenie« dziedzictwa niematerialnego w formie dokumentów, powinno być jasne, że jest to tylko jeden z aspektów ochrony i że należy zwrócić wiele uwagi na wybór najbardziej odpowiednich metod i materiałów do tego zadania” [*Open Archive Icomos...*, dostęp: 26.06.2025]. Zgadzając się ze stanowiskiem historyczki i archeolożki trzeba podkreślić, że instytucje takie jak spycimierska, pełnią jedynie funkcję pomocniczą, informatywną i edukacyjną. W żadnym stopniu nie zastępuje kontaktu z żywym elementem niematerialnego dziedzictwa kulturowego i jego depozytariuszami, chociaż może spełniać funkcję punktu na szlaku kulturowym. Zadania takie przejmują również muzea, zarówno będące częścią szlaków, jak i niezwiązane z tą formą turystyki.

Depozytariusze obchodów Barbórki na Górnym Śląsku stają więc przed wyzwaniem. Jak wspomniano, grupy górnicze nie mogą dołączyć do Szlaku Polskich Tradycji ze względów formalnych oraz finansowo-organizacyjnych. Przeszkodą jest także brak miejsc, które mogłyby stać się punktami kotwicznymi szlaku i informować, edukować, propagować. Na terenie części Górnego Śląski mieszczącej się w granicach województwa śląskiego nie istnieje ani jedna stała wystawa⁷ muzealna poświęcona kulturze górniczej i obchodom Barbórki w górnictwie węgla kamiennego. Niewiele instytucji kultury stale współpracuje z depozytariuszami i chlubnym wyjątkiem jest

⁷ W Muzeum Miejskim w Żorach w 2022 r. otwarto wystawę czasową „Kopalnia ZMP – Żory. Ocalić od zapomnienia”.

Zabytkowa Kopalnia „Ignacy” w Rybniku, a największe w regionie Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu skierowało zainteresowanie merytoryczne w stronę górniczych orkiestr dętych. Co prawda w bieżącym roku planowana jest organizacja Barbórki, w której udział miałyby wziąć wszystkie grupy depozytariuszy, jednak organizacja tego wydarzenia dzień przed lub po 4 grudnia budzi wątpliwości. Tworzenie sytuacji, w której depozytariusze mogą zaprzestać organizowania uroczystości Barbórkowych w dzielnicach, miastach, w których mieszkają, a skąd kopalnie już zniknęły, byłoby znaczącym naruszeniem Konwencji z 2003 roku. Trzeba więc przyznać, że na Górnym Śląsku, w jego części zindustrializowanej w 2 połowie XIX wieku, odczuwalny jest niedostatek instytucji wspierających, których działania byłyby zgodne z dobrymi praktykami. Fakt ten sprawia, że trudno byłoby wykorzystać Barbórkę górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku do promocji turystyki w regionie, a tym bardziej w ramach Szlaku Polskich Tradycji. Nie wykluczone jest jednak, że operatorzy i organizatorzy miejsc po-górnich przystąpią to wytyczania szlaku poświęconego górnictwu dziedzictwu materialnemu.

Turystyczny potencjał Barbórki jest jednak analizowany, głównie przez Śląską Organizację Turystyczną. W 2019 roku pojawił się pomysł zorganizowania jednej wzorcowej Barbórki, z przemarszem, z orkiestrą, która mogłaby stanowić grudniową atrakcję turystyczną⁸. Argumentem popierającym miało być porównanie Barbórki do Bergparade (Parady Górniczej) odbywającej się od 2 połowy XVIII wieku w Saksonii. Przekładanie tego wzorca na topograficzne uwarunkowania górnośląskiej Barbórki mogłyby wywołać ten sam efekt, co „centralna Barbórka” organizowana w Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu. Sami depozytariusze mają świadomość, że dziedzictwa górniczego nie ma komu przekazać, a samo święto prędzej czy później zmieni swój charakter. W miarę postępującej de-karbonizacji, de-industrializacji, laicyzacji ostatnim szańcem może pozostać karczma (mentalna przestrzeń zabawy), czyli wspólna konsumpcja piwa połączona ze śpiewem. Paradoksalnie uczestnictwo w karczmie piwnej mogłoby stać się najsilniejszą częścią elementu, która łączyłaby idee szlaku kulturowego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Co więcej, taka próba została już podjęta w Rybniku. Współpracując z depozytariuszami Zabytkowa Kopalnia „Ignacy” rozpoczęła organizowanie dorocznych „Gwarków”, na którą można nabyć bilet wstępu, by bawić się wspólnie z górnikami.

⁸ Pomysł taki został ujawniony przez członka Zarządu ŚOT w rozmowie z autorką artykułu.

Zakończenie

Pozostając w kontakcie i współpracując z depozytariuszami górniczej Barbórki z perspektywy siedmiu lat od wpisu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, trudno nie oprzeć się wrażeniu, że są oni rozczarowani aktualnym zainteresowaniem elementem. Podobnie jak miało to miejsce w Austrii, likwidacja kopalń i anihilacja przesyłowej przestrzeni budzi w nich poczucie porażki. Z początkiem XXI wieku nadeszły kolejne drastyczne zmiany – tradycyjne sektory przemysłu są ograniczane lub likwidowane, a lokalne wspólnoty robotnicze (postrobotnicze – BPS) dyskredytowane [Vega Garcia 2018, s. 40]. Budowanie negatywnego obrazu górnictwa znacząco rzutuje na potencjalną „atrakcyjność” Barbórki, szczególnie wśród pokoleń Zet i Alfa, które powinny być adresatami transferu środowiskowego. Największego docenienia wymaga aktywność samych depozytariuszy. Ogromną wartością są „samoorganizujące się Barbórki”. Wspólnotowa konsumpcja piwa, co często wywołuje uśmiechy i politowanie, ale dla górników ma on niebagatelny walor tożsamościowy i wspólnototwórczy. Konieczne jest wypracowanie nowych narzędzi, nowych kanałów transmisji i edukacji formalnej, nieformalnej i pozaformalnej. Przede wszystkim Barbórka musi zaistnieć w świadomości mieszkańców postindustrialnych obszarów jako święto tych, którzy swoją pracą wpływali na zmianę krajobrazu, przestrzeni, w której mieszkają. Ważne będzie zbudowanie wspólnoty pamięci i wspólnoty wartości. Takie działania względem dziedzictwa poprzemysłowego prowadzi Szlak Zabytków Techniki, a szczególnie doroczne święto Szlaku – Industriada [Pokojska 2017, s. 40].

Jestem zdania, że włączenie elementu górniczego niematerialnego dziedzictwa kulturowego – Barbórki – do Szlaku Polskich Tradycji byłoby działaniem trudnym do realizacji i ryzykownym ze względów etycznych. Koncentrowanie uwagi i energii grup depozytariuszy na aktywności turystycznej wiążącej się z „podglądaniem” ostatnich górników w mundurach maszerujących z kościoła do restauracji nie tylko jest deprecjonujące, ale także może spowodować muzealizację elementu. Wywołany obecnością turystów efekt mrozący można znacząco wstrzymać aktywnością depozytariuszy w zakresie zmienialności elementu i dostosowywania go aktualnych potrzeb społecznych i możliwości transferu. Najbardziej palącą potrzebą jest wizerunkowe umiejscowienie Barbórki i górniczych tradycji w kontekście zmian klimatycznych. Od 2018 roku widać już bardzo wyraźnie, że, o ile tradycje i zwyczaje górników solnych Bochni i Wieliczki czy nieczynnych od XVIII wieku kopalń srebra nie

budzą żadnych kontrowersji, to górnictwo węgla kamiennego i hutnictwo już tak. Znalazło to przełożenie na stosunek do niematerialnego dziedzictwa kulturowego społeczności (po)górnich. Cyfrowa przestrzeń komunikacyjna, w jakiej funkcjonują dzieci i wnuki pokolenia X, ostatniego, które pamięta przemysł sprzed ery „rynkowej”, wzmacnia mentalne oddalenie się względem obchodów Barbórki. Wypieranie dziedzictwa z przestrzeni zarówno fizycznej, jak i kulturowej potęguje brak rozumienia kształtowanego przez 250 lat etosu, socjolektu, kamractwa wśród młodych ludzi. Prawdziwą niechęć budzi przemysł energochłonny, zanieczyszczający środowisko naturalne. Tu ujawnia się szczególnie rola generacji Z i Alfa, które nie chcą żyć w „brudnym” środowisku, a jednocześnie przyklejona do smartfonów całkowicie zapomina, że urządzenia te, to kopalnia i huta w jednym. Tyle że umiejscowione w innych rejonach świata. Brak edukacji (zarówno systemowej, jak i pozaformalnej) oraz słaba widoczność depozytariuszy pogłębiają ten stan rzeczy wśród pokolenia Alfa. W tym przypadku spotkania z kulturą górnictwa i hutniczą kończą się etapem edukacji wczesnoszkolnej. Świadomość znaczenia, historycznego i gospodarczego, górnictwa (nie tylko węgla) jest konieczna, szczególnie w świetle planu ochrony elementu *Saint Barbara's celebrations and traditions of miners / Barbórka i tradycje górnicze*, który oczekuje na wpis na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości.

Bibliografia

- Bendix R., 2009, *Heritage between economy and politics. An assessment from the perspective of cultural anthropology*, [w:] L. Smith, N. Akagawa (ed.), *Intangible Heritage*, Routledge, London, pp. 253-269
- Berger S., Pickering P., 2018, *Regions of heavy industry and their heritage - between identity politics and 'touristification'. Where to next?*, [w:] C. Wicke, S. Berger, J. Glombek (ed.), *Industrial Heritage and Regional Identities*, Routledge, London, pp. 214-235
- Gaweł Ł., 2011, *Szlaki Dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Gaweł Ł., 2013, *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym – w stronę nowej metodologii*, „Problemy Zarządzania”, vol. 11, nr 44 (4), s. 87-100
- Gaweł Ł., 2016, *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym - wybrane zagadnienia*, [w:] Ł. Gaweł, W. Pokojńska, A. Pudółko (red.), *Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym*, Wydawnictwo Attyka, Kraków, s. 47-75
- Hems A., Blockley M.R., 2006, *Heritage interpretation*, Taylor & Francis Routledge, London New York

- Piecha-van Schagen B., 2016, „*Kopalnia to miłość*”. *Szkic o tożsamości*, [w:] B. Linek (red.), *Narracje górnicze z terenu Zabrze. Kopalnia to je do mnie wszystko*, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, Zabrze, s. 57-83
- Piecha-van Schagen B., 2017, „*Dzień Górnika*” i „*Dzień Hutnika*”. *Uroczystości branżowe w przemyśle ciężkim jako rytuały zastępcze świąt religijnych*, [w:] A. Dziuba, B. Tracz (red.), *Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948-1990*, Instytut Pamięci Narodowej, Katowice-Warszawa, s. 333-347
- Pokojska W., 2017, *Szlaki kultury industrialnej jako element procesu rewitalizacji obszarów poprzemysłowych*, „Turystyka Kulturowa”, nr 4, s. 30-41
- Pudelko A., 2017, *Zachować „niezachowalne”? – rola instytucji kultury w zarządzaniu dziedzictwem poprzemysłowym*, [w:] Ł. Gaweł, W. Pokojska, A. Pudelko (red.), *Nowe życie dziedzictwa przemysłowego – materialne/niematerialne*, ATTYKA, Kraków, s. 224-260
- Vega Garcia R., 2018, *Looking back. Representations of the industrial past in Asturias*, [w:] C. Wicke, S. Berger, J. Glombek (ed.), *Industrial Heritage and Regional Identities*, Routledge, London, p. 32-55
- Wniosek o wpisanie „*Barbórki górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku*” na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, 2018, archiwum autorki
- Wniosek o wpisanie „*Saint Barbara’s celebrations and traditions of miners / Barbórki i tradycji górniczych*” na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości prowadzoną przez UNESCO w oparciu o Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r., 2023, archiwum autorki
- Wray D., 2011, *Images, icons and artefacts. Maintaining an industrial culture in post-industrial environment*, [w:] L. Smith, P.A. Shackel, G. Campbell (ed.), *Heritage, Labour and the Working Classes*, Routledge, London, pp. 106-118

Źródła internetowe

- Bouchenaki M., 2003, *The Interdependency of the Tangible and Intangible Cultural Heritage. Keynote Speech at the ICOMOS 14th General Assembly and Scientific Symposium*, https://openarchive.icomos.org/id/eprint/468/1/2_-_Allocution_Bouchenaki.pdf [26.06.2025]
- Centrum Spycimierskie Boże Ciało, <https://spycimierskiebozecialo.pl/pl/centrum-spycimierskie-boze-cialo-2/> [22.06.2025]
- www.google.com/search?q=centrum+%E2%80%99Espanyckie+bo%C5%BCe+ciao%C5%82o%E2%80%99D+reviews&client=firefox [29.06.2025]
- www.erih.net/about-erih/erih-history-and-goals [29.06.2025]
- European Mining Routes of Saint Barbara Federation – MINES.B, www.minesb.eu/federation/ [27.06.2025]

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, www.unesco.pl/fileadmin/import24/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_dz._niemater_2003.pdf [dostęp: 25.06.2025]

Palewicz-Ryży B., 2024, *Nie tylko rajskie plaże i turkusowa woda. Fascynujące górnicze dziedzictwo Sardinii*, www.national-geographic.pl/historia/gornicze-dziedzictwo-sardynii/#gorniczy-park-narodowy-na-sardynii [24.06.2025]

<https://szlakpolskichtradycji.pl/o-nas/> [22.06.2025; 27.06.2025]

Statut Stowarzyszenia Lokalna Organizacja Turystyczna „Szlak Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce”, https://szlakpolskichtradycji.pl/wp-content/uploads/2025/05/Statut_LOT_Szlak_NDK_w_Polsce_20_06_24.pdf [27.06.2025]

<https://zabytkitechniki.pl/staticcontent/27321> [27.06.2025]

www.zs-1.edu.pl/index.php/home/izba-pamieci [24.06.2025]

Mining intangible cultural heritage along heritage routes, following good and ethical practices

Abstract: The growing interest in intangible (post-)industrial cultural heritage has stimulated initiatives to incorporate it into both existing and planned tourist routes. Certain sites of tangible mining heritage have already been integrated into the concept of cultural tourism routes at the European and national levels. The purpose of this article is to investigate whether intangible heritage – particularly associated with the cult of St. Barbara and the celebration of St. Barbara’s Day (in Poland, *Barbórka*) – can be embedded within such frameworks. The increasing popularity of these routes prompts reflection on the implementation of best practices concerning the safeguarding and transmission of elements of intangible industrial heritage. An analysis of existing cultural tourism route proposals indicates that the subordination of intangible mining heritage to tourism generates substantive and ethical concerns. These concerns pertain primarily to the “interpretation” of heritage without the participation of its bearers.

Keywords: heritage, good practice, cultural trail, miners